

نظریه دوستی اسلامی

بررسی حقوقی-روان‌شناختی ازدواج موقت در جهان معاصر

نویسندگان:

محمدجواد جاوید

عضو هیئت علمی دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران

محمد مهدی شمسنائی

عضو هیئت علمی گروه روان‌شناسی دانشگاه آزاد اسلامی بندرگز

نشر مخاطب

۱۳۹۳

سرشناسه: جاوید، محمدجواد، ۱۳۵۳ -

عنوان و نام پدیدآور: نظریه دوستی اسلامی: بررسی حقوقی - روان‌شناختی ازدواج موقت در جهان معاصر / محمدجواد جاوید، محمد مهدی شمسانی.

مشخصات نشر: تهران: مخاطب، ۱۳۹۳.

مشخصات ظاهری: ۲۰۰ ص.

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۵۷۵۰-۰۶-۵

وضعیت فهرست‌نویسی: فیا

یادداشت: واژه‌نامه.

یادداشت: کتاب‌نامه

یادداشت: نمایه.

عنوان دیگر: بررسی حقوقی - روان‌شناختی ازدواج موقت در جهان معاصر.

موضوع: مقدمه

موضوع: متعه - جنبه‌های روان‌شناختی

موضوع: روابط زن و مرد - جنبه‌های مذهبی - اسلام

موضوع: زناشویی (اسلام)

شناسه افزوده: شمسانی، محمد مهدی

رده‌بندی کنگره: ۱۳۹۳ ن ۶ ج ۱۷ / ۴ / ۱۸۹ BP

رده‌بندی دیویی: ۲۹۷/۳۶

شماره کتابشناسی ملی: ۳۵۱۲۹۳۴

عنوان: نظریه دوستی اسلامی: بررسی حقوقی - روان‌شناختی ازدواج موقت در جهان معاصر

نویسندگان: محمد جواد جاوید و محمد مهدی شمسانی

صفحه‌آرا: لیلا کاظمی

طراح جلد: زهرا فرجی

ناشر: مخاطب

نوبت چاپ: اول - تابستان ۱۳۹۳

تعداد: ۱۰۰۰

قیمت: ۱۱۰۰۰ تومان

مرکز پخش: خ ۱۲ فروردین - بین روانمهر و شهید وحید نظری، بن بست حقیقت - پلاک ۴، واحد ۴ - کتاب آوا

تلفن ها: ۶۶۹۷۴۶۴۵ - ۶۶۹۷۴۱۳۰ - ۶۶۴۰۷۹۹۳

تلفن دفتر مرکزی: ۶۶۹۵۸۲۲۵

www.mokhtabbook.com

تلفن همراه: ۰۹۱۲۳۰۸۷۲۳۲

مقدمه.....	۱
بخش اول. مقایسه نظریه‌های دوستی دختر - پسر و ازدواج موقت.....	۷
فصل ۱. وضعیت اجتماعی روابط دختر و پسر در جوامع معاصر.....	۱۱
فصل ۲. حق همببری و روابط دختر و پسر در شریعت اسلامی.....	۳۵
فصل ۳. نظریه جایگزین، مبتنی بر شریعت اسلامی.....	۵۱
بخش دوم. بررسی تطبیقی ازدواج موقت در آموزه‌های اسلامی و روان‌شناختی معاصر.....	۶۳
فصل ۴. سلامت خانواده و جامعه، حیات طیبه و سبک زندگی اسلامی.....	۶۵
فصل ۵. کیفیت و ویژگی‌های ارتباط سالم زن و مرد در آموزه‌های اسلام.....	۷۵
فصل ۶. جایگاه و مقتضیات ازدواج موقت در مقابل روابط دوستی آزاد.....	۸۷
فصل ۷. هویت‌یابی و رابطه با جنس مخالف.....	۹۵
بخش سوم. مقایسه ازدواج موقت و روابط دوستی آزاد بر اساس نظریه‌های یادگیری.....	۱۰۵
فصل ۸. رویکرد کارکردگرایی.....	۱۰۷
فصل ۹. رویکردهای تداعی‌گرایی.....	۱۲۳
فصل ۱۰. رویکرد شناختی.....	۱۳۱
نتیجه نظریه.....	۱۳۹
پیوست‌ها.....	۱۴۷
منابع.....	۱۸۱
نمایه.....	۱۸۹

مقدمه

امروزه نظریه‌های ناظر به دوستی دختر و پسر به مشروعیت عمومی رسیده‌اند. این نظریه‌ها که اغلب دارای مشروعیت پسینی هستند، در پی توسعه روزافزون روابط دختر و پسر در قرن اخیر ظاهر شده‌اند. مطالعات اجتماعی و روان‌شناختی پس از آن رونق گرفت که زورق زوج‌های جوان دیگر منتظر موج معمول نشد و خود به دریا زد. طوفانی که به دنبال افزایش روابط آموزشی دختر و پسر و نیز روابط کاری زن و مرد طی سه قرن اخیر در اروپا و در طی یک قرن اخیر در آسیا و آفریقا به وزیدن گرفت، عملاً تمامی ساختارهای سنتی ازدواج را یکجا لرزاند. سبک زندگی و جایگاه خانواده و مسئله روابط عاشقانه هم تماماً مورد بازخوانی و دگرگونی قرار گرفت. شاید بتوان گفت که عملاً هیچ مکتب دینی و فلسفی را نمی‌توان یافت که برای این وضعیت و نیازهای مقتضی، پیش‌بینی خاصی کرده باشد تا بتواند به فراخور تغییرات اجتماعی جوامع، دگرگونی‌های جمعیتی، و برهم‌خوردگی‌های تعادل جنسیتی الگویی حقوقی و روان‌شناختی که ضامن حقوق شهروندان در شرایط بحرانی هم باشد ارائه کرده باشد.

از این منظر، مجموعه نظریه‌های رایج در تنظیم روابط زن و مرد معاصر یا دختران و پسران جوان جملگی پسینی هستند. به این معنا که حوادثی پدید آمده و خواسته یا ناخواسته دختر و پسر جامعه وارد فضایی عاشقانه شده‌اند، سپس متفکران به تعریف و تنظیم قواعد آن مبتنی بر امر واقع پرداخته‌اند؛ همچون دانش ادبیات و دستور زبان که بعد از سخن و محاوره افراد تدوین و تنظیم می‌شوند. شاید یک نگاه واقع‌بینانه این سبک تنظیم رابطه را بهترین شکل در وضع کنونی با توجه به معرفت آدمی بداند. این واقع‌بینی سبب می‌شود تا قوانین هم مطابق میل جامعه تنظیم شود و به تعبیری این جامعه است که نخبگان را به دنبال خود می‌کشد و نه برعکس.

در بخش اول این کتاب مجموعه‌ای از این نظریات در قالب سبک‌های پیشنهادی و اعمالی مبتنی بر وضع واقعی هریک از جوامع ارائه شده است، و در نهایت نظریه جایگزین معرفی می‌شود. این نظریه برخلاف سایر نظریه‌های موجود، اتفاقاً مبتنی بر مشروعیت پیشینی در الگوی روابط دختر و پسر است. در این نگاه دختر و پسر براساس نوعی برداشت انسان‌شناسانه دارای برنامه و سبک زندگی و نیز الگوی تعاملی می‌شوند که برای تمامی دوران‌ها کارآمد و مفید است و هیچ جامعه‌ای اعم از دینی و غیر دینی نمی‌تواند منکر ضرورت این طرح نظری شود، چراکه بیرون این وضعیت حقوقی بیراهه‌ای غیرقانونی و غیررسمی وجود دارد که عملاً در جوامع متشرع هم غیرشرعی تلقی می‌شود. نظریه مختار که برگرفته از اسلام و فقه شیعی است بر این فرضیه اولیه استوار است که «ازدواج موقت که از نظر فردی مؤجل و مدت‌دار است از منظر اجتماعی دائمی و پایدار است». دو مفروض چنین فرضیه‌ای آنست که ازدواج موقت در برابر ازدواج دائم نیست بلکه الف: گزینه‌ای در نبود ازدواج دائم مطلوب است و ب: انتخابی مهم در مقابل روش و راهکارهای حرام رایج در جوامع قدیم و جدید انسانی است.

توضیح این برداشت در سراسر کتاب حاضر آن است که ازدواج موقت به نام فردی، موقت است و نه به وصف مدنی. لذا ازدواج موقت می‌تواند به‌عنوان سرچشمه حقی دائمی نگریسته شود که افراد جامعه هر زمان بخواهند می‌توانند از آن سیراب گردند. در این بیان هم مفروض دیگر آن است که انسان‌ها ذاتاً نمی‌توانند ازدواج نکنند چون نمی‌توانند قانونی فطری و طبیعی را منکر شده و آن را تماماً سرکوب نمایند. لذا در بین مسیر حلال یا قانونی و حرام یا غیرقانونی باید راهی برای آنان که نمی‌توانند ازدواج دائمی کنند به‌صورت دائمی وجود داشته باشد. می‌توان گفت جامعه، مکتب و مراعی که چنین پیش‌بینی‌ای را ندارد غیرانسانی و نامعقول است و در مقابل می‌توان گفت جامعه‌ای که مبتنی بر یک الگوی پیشینی و نه لزوماً از سر اضطرار، بدین روش پایبند است جامعه‌ای وحیانی است، چراکه بیان این الگو باید مبتنی بر معرفت‌شناسی بسیار عمیقی نه تنها از ماهیت و نیازهای انسان، بلکه از آینده و جامعه شناسی او باشد. لذا شاید بتوان گفت یکی از اعجازهای اسلام ازدواج موقت است.

از آنجا که در طول تاریخ همواره اعمال منافعی عفت به سختی مجازات می‌شده است و یکی از مجازات‌های سنگین همه جوامع برای جرم زنا بوده و هست، باید پرسید چه روش ساده و آسانی برای ارضای عاطفی و پاسخ به نیازهای جنسی آدمی وجود دارد تا گرفتار عقاب شدید قانون دنیوی و اخروی نشود؟ از منظر منطقی و عقلی هم باید معترف بود که «به هر میزان مجازات رابطه نامشروع شدیدتر و خشن‌تر باشد شیوه رابطه محرمانه، بهره حلال و ازدواج دختر و پسر باید اسانتر باشد و بالعکس». یکی از مکاتب مکلف به این پاسخ، ادیان توحیدی و از جمله اسلام است که شدیدترین مجازات را برای خاطیان در این خصوص در نظر گرفته است، چراکه فقه و حقوق اسلامی در روابط دختر و پسر مبتنی بر حوزه‌های محرم و نامحرم است. توضیح بیشتر این بیان آنکه، امروزه در ادبیات دینی، محرمیت یعنی نبود مرزی برای دوستی متعارف و عدم محرمیت یعنی بودن مرزی نسبتاً نامتعارف برای تعامل معمول دو جنس مخالف. از سویی تلاش فرهنگ اسلامی در این خصوص آن است تا روابط دختر و پسر نامحرم، حتی در حد متعارف آن نیز به حداقل ممکن و در حد ضرورت منتهی شود. از سوی دیگر تنها فرصت روابط آگاهانه دختر و پسر در اسلام، زمانی است که طرفین برنامه‌ای جدی برای ازدواج در نظر داشته باشند. خارج از اندیشه تشکیل خانواده و ازدواج شرعی، عملاً هر گونه تعامل احساسی، صمیمانه یا عاشقانه، مذموم و گناه یا زمینه‌ساز و مقدمه آن تلقی می‌شود.

با این مفروض که طبق چارچوب‌های فوق‌الذکر در گذشته امکان نوعی جامعه‌پذیری مبتنی بر معیارهای بومی و سنتی وجود داشته که عملاً منجر به ازدواج به‌هنگام در آغاز سن بلوغ دختر و پسر می‌شده است، پرسش اصلی کتاب حاضر در بخش نخست آن است که در شرایط فعلی با توسعه شبکه‌های ارتباطی و غیرقابل کنترل دختر و پسر و نیز کاهش سن بلوغ این دو از یک طرف، و بالا رفتن سن ازدواج بنا به دلایل مختلف اجتماعی از طرف دیگر، چگونه می‌توان شکاف زمانی قابل توجهی که بین زمان بلوغ تا زمان ازدواج در جوامع اسلامی یا جمعیت‌های مسلمان معاصر پدید آمده است را مرتفع نمود؟ با توجه به نتیجه قهری این بحران که عملاً منجر به گرایش به رفتارهای نامتعارف از منظر فرهنگ و شریعت اسلامی و تعاملی عموماً مبتنی بر سبک زندگی معاصر غربی در جوامع اسلامی

و بین مسلمانان در سایر جوامع شده است، کتاب در این بخش با آسیب‌شناسی از رویه‌ها و نظریه‌های رایج به ارائه نظریه نوین درخصوص تعامل شرعی و دوستانه دختر و پسر در این برهه زمانی می‌پردازد. فرضیه اصلی این نظریه به‌همراه فرضیه فرعی اولیه، در واقع در پی امکان‌سنجی ارائه مدل دوستی اسلامی است. لذا می‌توان فرضیه را چنین نگاشت: «اعمال جهانی ازدواج موقت به عنوان یک قانون دائمی مبتنی بر شریعت اسلامی، فراتر از یک مکتب، مکان و زمان خاص، همواره به سود همه جوامع بشری و منطبق بر قوانین طبیعی است».

برای تکمیل پاسخ به سوال اصلی و اثبات فرضیه، علاوه بر بحث حقوقی بخش اول، در بخش دوم از رویکرد روان‌شناختی کمک گرفته شده است. بنابراین بخش دوم کتاب با رویکردی روان‌شناختی قصد دارد تا الگوی ازدواج موقت در اسلام را براساس نظریه‌های یادگیری و رفتاری بررسی نماید. برای این منظور توجه به ساختار و سبک زندگی جوامع مختلف هم مد نظر بوده است. از سوی دیگر، در سیاست‌گذاری در حوزه‌های مختلف از جمله سیاست‌گذاری فرهنگی و اجتماعی، توجه ویژه به وضعیت موجود برای دستیابی به افق پیش رو و وضعیت مطلوب بسیار مهم و اساسی است.

لذا تحقیق توصیفی (بخش اول) و تحلیلی (بخش دوم) کتاب، مجموعه واحدی را تشکیل می‌دهند تا در قالب آن نظریه دوستی اسلامی در سطح کلان مورد ارزیابی قرار گیرد. از اینرو بخش دوم، با در نظر داشتن واقعیات و شرایط فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی کشور و وضعیت موجود روابط دختر و پسر، تلاش کرده با طرح موضوعات مختلف حیات طیبه و سبک زندگی اسلامی، کیفیت و ویژگی‌های ارتباط سالم زن و مرد در آموزه‌های اسلام، جایگاه و مقتضیات ازدواج موقت در مقابل روابط دوستی آزاد، هویت‌یابی و رابطه با جنس مخالف، و مقایسه ازدواج موقت و روابط دوستی آزاد براساس نظریه‌های یادگیری، مقایسه‌ای از جایگاه و پیامدهای روابط دوستی آزاد و ازدواج موقت در زندگی فرد و اجتماع ارائه دهد. نتایج و جمع‌بندی مباحث طرح‌شده گویای آن است که چرا از منظر روان‌شناختی، فرهنگ‌سازی درخصوص ازدواج موقت برای جوانان و افرادی که امکان و توانایی پذیرش تعهد و مسئولیت‌های ازدواج دائم را ندارند، ضروری است و به جای برقراری روابط کاذب و پراضطراب، مسیری مطمئن برای سلامت زندگی

فردی و اجتماعی این افراد و دستیابی به وضعیت مطلوب فرهنگی و اجتماعی در جامعه است. این بررسی فردگرایانه روان شناختی در واقع مکمل بررسی جامعه شناسانه حقوقی بخش اول در اثبات فرضیه اصلی کتاب است.

در آخر، در بخش پیوست، برخی مؤیدات نظریه دوستی اسلامی و ضرورت بیان علمی آن را مطرح کرده ایم. این پیوست نوعی شکواییه را در خود نهفته است. چون چنان که نشان می دهد واقعاً مایه تأسف است که علیرغم تأکید ادبیات اسلامی و علمای دینی، یکی از احکام صریح اسلامی در چنان بی مهری قرار گرفته که حتی سخن از آن محتاج وصف مجاهده است. گویی باید نشست تا بیگانگان به زبان علوم مدرن ضرورت این نهاد را برای سلامت جامعه برشمارند تا خودی ها از اهل اسلام جرات قلم فرسایی در آن را پیدا کنند.^۱

به هر حال این مجموعه تلاش کرده با رویکردی بی طرفانه، با این تذکر دوباره و تأکید جدی همراه باشد که فرهنگ سازی در خصوص ازدواج موقت به عنوان تنها پیشنهاد قابل قبول در برابر روابط آزاد و خارج از چارچوب قانون و شرع و نیز اخلاق است که گاه با عناوینی جدید، زیبا و جذاب مانند ازدواج سفید مطرح می گردد، این نظریه با دفاع از ازدواج موقت برای نسل معاصر آنرا به مثابه تخطی مقابل ازدواج دائم مطرح نمی کند بلکه رویکردی تکمیلی دارد. از اینرو رابطه ازدواج موقت و دائم می تواند رابطه ای طولی باشد و نه عرضی. فارغ از اهداف بخشی دو بخش کتاب، در این تحقیق نتیجه گیری کلان اثبات فرضیه اصلی تحقیق است. چرا که براساس نوع فرضیه، اثبات یا رد این نظریه نیازمند گذر

إِنَّا أَنُهَا الَّذِينَ آمَنُوا مِنْ يَرْتَدَّ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ فَسَوْفَ يَأْتِي اللَّهَ بِقَوْمٍ يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ أَذِلَّةٌ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ أَعِزَّةٌ عَلَى الْكَافِرِينَ يُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلَا يَخَافُونَ لَوْمَةَ لَائِمٍ ذَلِكَ فَضْلُ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ (المائدة: ۵۴) ای کسانی که ایمان آورده اید! هر کس از شما، از آیین خود بازگردد، (به جای آنها)

خداوند جمعیتی را می آورد که خدا آنها را دوست دارد و آنان (نیز) او را دوست دارند، در برابر مؤمنان متواضع، و در برابر کافران سرسخت و نیرومندند؛ آنها در راه خدا جهاد می کنند، و از سرزنش هیچ ملامتگری هراسی ندارند. این، فضل خداست که به هر کس بخواهد (و شایسته ببیند) می دهد؛ و (فضل) خدا وسیع، و خداوند داناست.

زمان است تا در بوته نقد و ارزیابی موافقان و مخالفان، زمینه ظهور عملی خود در جامعه را خود، به صورت مستقل نشان دهد. امیدواریم نظریه دوستی اسلامی با مساعدت نقادان دانا و دلسوز حقوق شهروندان و نیز مشتاقان سلامت جامعه انسانی، بیشتر آبدیده شود و صیقل یابد.

از این رو، پیشاپیش همه پیشنهادها و انتقادهای خوانندگان ارجمند را نشان از حسن ظن آنان در خدمت به توسعه اخلاق فردی و حقوق اجتماعی بشری تلقی می‌کنیم و سپاسگزار آنان هستیم.

محمدجواد جاوید

محمد مهدی شمسانی

تهران،

رمضان المبارک

۱۳۹۳

www.ketab.ir